

УДК 372.3:159.922.7

О. С. ТРИФОНОВА

м. Миколаїв

lena-s3@mail.ru

РОЗВИТОК САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У МОВЛЕННЄВОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено сутність мовленнєвотворчої діяльності; проаналізовано поняття «самовираження», «творче самовираження дитини дошкільного віку»; розкрито значення ситуацій успіху в мовленнєвому розвитку дітей; подано приклади складених дітьми оригінальних висловлювань, а також комунікативно-ігрових вправ, які розуміємо як такі, що впливають на розвиток умінь і навичок осмисленого повноцінного мовлення, що виникає та існує в умовах природного спілкування.

Ключові слова: самовираження, творче мовленнєве самовираження, діти старшого дошкільного віку, мовленнєвотворча діяльність, художнє слово.

Людина живе та формується як особистість у спілкуванні з іншими людьми. У процесі оволодіння мовленнєвими конструкціями відбувається становлення самосвідомості, здійснюється процес самоідентифікації, формується ставлення до світу і самого себе, що яскраво відображається в мовленнєвій компетенції дитини. Вбираючи в себе знання, відображені в мовленнєвій картині світу, дитина вибудовує власний внутрішній світ, формує себе як особистість. Важливу роль у цьому аспекті відіграє творчість, яку В. О. Сухомлинський називав «самою суттю життя в світі знань і краси» [6, 480]. Особливо вчений наголошував на тому, що в житті дітей чільне місце має посідати творчість словом. Завдяки цій творчості діти стають чутливими до найтонших засобів впливу – до слова і до краси. Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної «товстошкірості». Радість творчості словом – найдоступніша для дитини інтелектуальна одухотвореність [6, 507–509].

Мовлення супроводжує всі види діяльності, воно є одним із компонентів творчої діяльності. У науковому обігу функціонують такі терміни, як «мовотворча діяльність», «мовотворення», «словотворення», «словотворчість», «дитяче словотворення», «дитяча словесна творчість», «мовленнєве самовираження», «мовленнєвотворча діяльність» (А. М. Богуш, Л. А. Булаховський, Н. В. Гавриш,

О. М. Гвоздев, Б. М. Головін, В. І. Кононенко, Н. І. Луцан, О. О. Потебня, В. К. Харченко та ін.). Мовленнєвотворчу діяльність дітей дошкільного віку Н. В. Гавриш визначає як діяльність, в якій через складання різних типів зв'язних висловлювань дитина відбиває почуття, уявлення, враження, образи уяви, що нав'язні художніми творами, сприйманням довкілля. Вищим щаблем мовленнєвотворчої діяльності, за словами вченої, є словесна творчість – спеціально організований, зумовлений мотивацією процес створення дитиною твору в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання [4, 78–79].

На думку Н. І. Луцан, маленька дитина використовує слово, як «перший засіб творення», і тому не дивно, що дитина використовує слово як засіб самовираження в мовленнєвій творчості. За словами вченої, якщо ці прагнення підтримати і розвинути, то дошкільник на все життя збереже любов до рідного слова, здатність побачити, оцінити, емоційно пережити і розповісти іншим про те, що його схвилювало [5, 99].

Термін «самовираження» тлумачиться як: «дія за значенням самовиражатися, розкривати своє «Я», свою індивідуальність; виявляти (переважно у художній творчості, в художньому образі) свої думки, настрої, переконання» [3, 1287]. Процес самовираження допомагає людині комплексно подати себе і свою діяльність іншим людям і одержати від цього задоволення, пережити ситуацію

успіху. Творче самовираження дитини дошкільного віку А. М. Богуш розуміє як уміння розкрити своє власне «Я», виявити у творчій розповіді свою індивідуальність і неповторність стосовно інших дітей; це вміння передати через засоби художньої виразності (мовні і немовні) свої емоції і почуття, свій натрій і переживання, свої власні думки і фантазії; вміння дитини шляхом творчого пошуку знаходити нове вирішення певної проблеми, вміння творчо та оригінально мислити, передавати свої думки словами і діями, створювати нестандартні мовленнєво-ігрові ситуації [2, 103]. Оскільки саме дошкільний вік є періодом становлення особистості дитини, формування в неї мовленнєвої і комунікативної компетенцій, особливої значущості в цьому аспекті набуває принцип дитиноцентризму, який передбачає оптимізацію навчально-виховного процесу в напрямі посилення уваги до потреб, інтересів, можливостей зростаючої особистості. Особистісне самовираження є процесом розгортання дошкільником своєї активної творчої життєдіяльності, індивідуальної форми свого соціального буття в системі «дитина-дорослий», що сприяє становлення його в якості мовленнєвої особистості.

Суттєвою ознакою самовираження є індивідуальна творча свобода особистості. На переконання Р. М. Чумічової, творча свобода дитини може бути виражена в художньо-естетичній діяльності, емоційно-естетичному ставленні до світу, культурно-мовленнєвих комунікаціях, рефлексії. Чинниками, що позитивно впливають на розвиток творчого мовленнєвого самовираження, за словами вченої, є: врахування індивідуальних властивостей дітей, адекватність у виборі методів, форм і засобів творчої діяльності, створення умов для свободи самовираження [8].

Залежно від умов, в яких відбувається творчий процес, Н. В. Гавриш наголошує на тому, що мовленнєвотворча діяльність може відбуватись як в умовах навчання, так і в ситуації ініціативної творчої діяльності. Так, в умовах організованого навчання ініціатива майже завжди виходить від вихователя, який заздалегідь планує зміст навчання, тему, навчальні завдання. В ініціативній творчості дитина вільна і звертається до творчої діяль-

ності лише тоді, коли насправді відчуває потребу творити. Ініціативна мовленнєвотворча діяльність базується на досягненнях, знаннях дитини, які вона здобула у процесі навчання.

Л. С. Виготський наголошував на тому, що «перш ніж залучити дитину до будь-якої діяльності, зацікав її». З огляду на це було створено умови для забезпечення зовнішньої (наочність, використання музики, репродукцій картин, дитячих малюнків, різних предметів, дидактичних ляльок, художніх текстів, українських народних ігор тощо) і виникнення внутрішньої мотивації (стійкий інтерес до розвитку рідного мовлення). У дошкільному віці провідними є ігрові мотиви, оскільки саме грі властивий «мотиваційний заряд», гра є діяльністю, мотив якої лежить не в результаті дії, а в самому процесі, тобто гра – це вид діяльності, який викликає інтерес у її учасників (О. М. Леонт'єв). Відомо, що будь-яка творча діяльність дитини супроводжується емоціями і почуттями (Л. С. Виготський, О. О. Леонт'єв, А. К. Маркова, С. Л. Рубінштейн, С. Д. Смирнов та ін.) й відбувається на певному емоційному тлі, яке здебільшого буває позитивним (у ситуації успіху) або подекуди і негативними (у ситуації неуспіху). Відтак, в організації навчання враховувалась також ситуація успіху. Відомо, що будь-який успіх особистості пов'язаний насамперед із позитивними емоціями, почуттями радості, задоволення від успішного виконання будь-якої діяльності. Гаслом усієї педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського було відчуття кожною дитиною «смаку успіху»: «дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, пробудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання... Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися» [7, 164]. І далі вчений рекомендував педагогам: «бережіть дитячий вогник допитливості, жадоби до знань. Єдиним джерелом, який живить цей вогник, є радість успіху в праці... це бажання вчитися, натхнення, готовність до подолання труднощів» [7, 176].

Як зауважує І. Д. Бех, почуття успіху має вирішальне значення у психічному розвитку індивіда, оскільки воно безпосередньо пов'я-

зано з його природною активністю як основою породження всіх майбутніх видів діяльності і життєдіяльності в цілому. У цьому діяльнісному процесі, за словами вченого, почуття успіху визначатиме мотиваційну систему як його рушійну силу, а отже, якраз це почуття братиме участь у формуванні й розвитку людини як особистості: буде вона гуманістично орієнтованою чи орієнтованою індивідуалістично. Така мотиваційна позиція почуття успіху, за науковцем, детермінується тим, що розвинена діяльність особистості стає полімотивованою, тобто такою, що відповідає двом або кільком мотивам, адже дії людини потенційно спроможні реалізувати, а то й практично реалізують певну сукупність ставлень до предметного світу, довколишніх людей, суспільства, до самої себе [1, 7–8]. Почуття успіху, на переконання І. Д. Бега, з рівня узагальненого ставлення до досягнення в тій чи тій сфері треба підняти на рівень цінності, якою визначається й діагностується Я, особистість. Учений зауважує, що почуття успіху як цінність уже є узагальненим ставленням до самого себе: лінгвістично воно оформлюється у висловлюванні «Я високо ціную себе за досягненні в навчанні; моя цінність – це і моє Я» [1, 10].

Особливо важливим є такі ситуації успіху для дитини старшого дошкільного віку, яка за своїм психологічним складом є надзвичайно емоційною істотою. На переконання вчених (Д. Б. Ельконін, О. Л. Кононко, Г. О. Люблинська, В. С. Мухіна та ін.), цей вік відрізняє особливе сприймання, емоційна чутливість, підвищена пізнавальна активність, можливість образно мислити. У старшому дошкільному віці різко збільшуються «психофізичні ресурси» дитячого організму. Найбільш виражені зміни відбуваються в нервовій системі й передусім у головному мозку, його морфології та фізіології, що надає дитині можливості опанування складних розумових дій (Ю. Ф. Змановський). Пам'ятаючи про позитивні емоції від попередньої діяльності, дитина охоче буде виконувати і наступну діяльність, стимульовану мовленнєвими ситуаціями успіху. У цьому зв'язку ми намагались перетворити результат попередньої діяльності дітей, пов'язану з її самовираженням, у позитивні

емоційні стимули для використання образно-виразних засобів та формул мовленнєвого етикету у процесі продукування зв'язних діалогічних і монологічних висловлювань.

Ефективним методом розвитку самовираження старших дошкільників є складання ними казок, мініатюрних оповідань, розповідей, чистомовок, віршів тощо. З цією метою на заняттях з художньої літератури звертали увагу дітей на авторський стиль твору, використовували різні дидактичні вправи, спрямовані на засвоєння почутих із твору образних виразів, фразеологізмів, порівнянь, які б дитина надалі могла вжити у власному мовленні, створюючи свої оригінальні тексти. Активно застосовувалися комунікативно-ігрові вправи, які розуміємо як такі, що впливають на розвиток умінь і навичок осмисленого повноцінного мовлення, що виникає та існує в умовах природного спілкування. Проілюструємо прикладом.

Комунікативна ігрова вправа «Оголошення лісових друзів»

Мета: формувати в дітей вміння визначати об'єкт оголошення за властивими йому ознаками, вчити обґрунтовувати свою думку, вживати підрядні сполучники бо, тому що», вставні конструкції «я вважаю», «мені видається»; придумувати свої оголошення.

Матеріал: дідусь Громовичок і картинки із зображенням тварин.

Хід гри: До дітей на гостини приходить дідусь Громовичок і приносить із собою оголошення його лісових друзів. Пропонує дітям послухати їх і відгадати, кому вони належать: «Дорогі діти! Якщо вам потрібні горішки, жолуді й грибочки, приходьте до мене!» (білочка). Так, діти, правильно. Поясніть, будь ласка, як ви про це здогадалися?

Діти: тому що в лісі саме білочка збирає на зиму горішки, жолуді.

А тепер послухайте ще одне оголошення: «Діти! Якщо ви хочете когось налякати, звертайтеся до мене!»

Діти: Це вовк. Я так вважаю, бо він найстрашніший звір у нашому лісі!

Надалі Громовичок пропонував дітям одягнути маски звірів і самим придумати оголошення. Проілюструємо прикладом:

Сергійко С. (одягнув маску бджілки):
«Дорогі діти! Якщо вам потрібний мед, звертайтеся на лісову галявину, вулицю вуликів!»

Назарій Б. (одягнув маску півника):
«Дорослі й діти! Якщо вам треба когось розбудити швидко, звертайтеся до мене!»

Катруся К. (вибрала маску лисички):
«Дорогі мої друзі! Якщо вам треба когось обдурити, то я можу надати вам свої послуги! Але коштують вони дорого! При зустрічі домовимось!»

Природним для дитини у процесі мовленнєвої творчості є момент естетичного милування результатом своєї творчості – самостійним зв'язним висловлюванням. Відтак, це передбачає володіння «нормою», «технікою» побудови різних типів висловлювання, а також високий рівень художньо-естетичного сприймання і творчої уяви [5, 80–82]. Проілюструємо створеними дітьми висловлювання.

Сергійко С.: «Жив-був на світі чаклун, якого звали Добрунчик, бо він був дуже добрим. Усім допомагав. Одного разу звернувся до нього звірі: хтось захопив ліс і треба знайти злодія. Плачуть вони: «Добрунчику, будь ласка, допоможи». І ось полетів добрий чаклун шукати ворога. Літав-літав над лісом чародійним і бачить: а це Баба Яга із Коцієм сидить. Добрунчик схопив їх разом і відправив за тридев'ять земель. Звірі стали дякувати: «Спасибі тобі!». І запросили його на вечерю. Накрили святковий стіл. Прийшов до них Добрунчик. Звірі вже нічого не боялися. А потім Добрий чаклун сказав усім: «Треба завжди творити добро!» Ось і казці кінець, а ти (показує пальцем, задоволений) молодець!».

Ольга К.: «Далеко (показує пальцем угору) у зірковому небі живуть різні чаклуни. А один з них – добрий, бо всім він допомагає. І назвали його Добрячок. Його помічниками працюють зірки. Зірочка впаде на землю, побачить, що в когось трапилася біда й одразу до Добрячка. І звітує: «Добрячок, необхідна твоя допомога!». Добрячок почаклував і раз (плескає руками в долоні) – усе стало добре. А коли хтось робить зло, Добрячок його наказує. Бурю люту посилає, або дощик рясний, або град великий (показує руками, обличчя в цей момент грізне) на злодія падає. І він лякається і перестає робити зло. Тоді радіють і Добрячок і зірочки

яскраві. А вночі чарівні зірочки роблять так, як їм порадив Добрий чаклун. На вушко кожному шепчуть: «Роби добро по всій землі!».

Як бачимо, в розповідях дітей нараховується від 13 до 15 речень (з них 5–6 – складних), слів – 76; використовується пряма мова, образні порівняння («лісом чародійним», «чарівні зірочки»), висновки морального змісту («треба завжди творити добро!», «роби добро по всій землі!»); сюжети композиційно дотримані, відповідають тематиці, оригінальні: у першому випадку дитина використала казковий сюжет: героїв (Баба Яга і Коцій), зачинів («Жив-був на світі») і кінцівок («Ось і казці кінець, а ти молодець!»), у другому – фантастичний сюжет.

Одним із ефективних прийомів формування креативно-мовленнєвої особистості дитини був прийом самопрезентації, тобто діти у створених ситуаціях, етюдах, іграх училися «подати себе» у певній ролі, пізнати себе через відтворення різних образів, презентували свої думки, висловлювали свій емоційний стан до почутого, сказаного тощо. Наприклад, Незнайкові треба розповісти про дитячий садок, мультфільм і охоронну службу, бо йому таке завдання доручив Знайко. Але він не знає, що ж саме треба розповісти людям. Дитині пропонується подумати, вийти на сцену й презентувати свій дитячий садок, мультфільм і охоронну службу. Проілюструємо прикладами дитячих мовленнєвих презентацій.

Іванка П.: «Шановні гості! Я хочу розповісти вам про свій дитячий садок! Це садок радості й сонця! Ваших дітей тут зустрічатимуть, турбуватимуться за ними. Вони дізнаються про рослини й тварин, будуть співати й танцювати, малювати й писати! А ще тут смачно годують. У цьому дитсадочку тепло! Віддавайте сюди своїх дітей!».

Ігор Д.: «Увага! Увага! Вас вітає новий супер мультфільм «Прибульці із Космосу!» Купуйте квитки, не запізнуйтеся! Цей супер мультфільм принесе вам стільки задоволення! Це буде час розваг і різних смішних пригод! Тут ви побачите дивовижні кораблі, чарівні дерева, що вміють розмовляти. Тут прибульці літають як метелики. Чекаю на вас!».

Кирило П.: «Ви хочете спокійно жити? До ваших послуг охоронна служба «Твій захис-

ник»! Ви боїтеся за свого малятка-товстенятка? До ваших послуг охоронна служба «Твій захисник»! Ви боїтеся за свої діаманти? Тоді до ваших послуг охоронна служба «Твій захисник»! Викликайте нашу службу! Ми забезпечимо вам ваше спокійне життя!».

Як бачимо із розповіді-презентацій, діти проявили свою індивідуальність, їхні розповіді змістовні, завершені, відповідають заявленій тематиці; у мовленні зустрічаються образні вирази («садок радості й сонця», «чарівні дерева, що вміють розмовляти», «прибульці літають, як метелики», «малятко-товстенятко»), воно граматично правильно оформлено. Окрім того, зауважимо, що під час презентацій діти використовували інтонаційні (голос, тембр мовлення) й паралінгвістичні (жести, ходьба, розмахи руками) засоби, адекватні ситуаціям.

Отже, результати дослідження дозволили констатувати, що процес формування мовленнєвої особистості випускника ДНЗ, розвиток його творчого самовираження залежить від ступеня розвитку в нього усного мовлення в усіх аспектах; розвиненого механізму

побудови різних типів дискурсу, синтаксичних конструкцій, доречного використання етикетних норм мовлення і зумовлюється соціокультурними й мовно-мовленнєвими чинниками.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Педагогіка успіху : виховні втрати та їх подолання / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. — № 4 (45). — 2004. — С. 5—15.
2. Богуш А. М. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності : монографія / А. М. Богуш, Л. І. Березовська. — Одеса : М. П. Черкасов, 2008. — 203 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. — 1736 с. : іл.
4. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. — Донецьк : ТОВ «Лебідь», 2001. — 218 с.
5. Луцан Н. І. Креативне мовлення в дошкільній лінгводидактиці / Н. І. Луцан // Наука і освіта. — 2002. — № 2. — С. 98—102.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. — Т. 1. — К. : Радянська школа, 1976. — 654 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. — Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський. — К. : Радянська школа, 1977. — 670 с.
8. Чумичева Р. М. Творческая свобода ребенка как проявление его внутреннего мира / Р. М. Чумичева // Воспитание школьников. — № 5. — 2000.

O. TRYFONOVA

Mykolaiv

DEVELOPMENT OF SELF-EXPRESSION OF SENIOR PRESCHOOL AGE CHILDREN'S PERSONALITY IN THE PROCESS OF SPEECH AND CREATIVE ACTIVITY

The article deals with the essence of speech and creative activity. The notions «self-expression» and «creative self-expression of senior preschool age child» have been analyzed. The meaning of situations of success in the speech development of the child has been revealed. For the realization of such situations were created conditions on providing external motivation (the use of music, art reproductions, children's drawings, fictional texts and Ukrainian folk games) and appearing internal motivation (strong interest to development of native speech). The examples of stories created by children, speech presentations, communicative and game exercises which influence the development of skills and abilities of reasonable full speech which appears and exists in the circumstances of natural communication have been demonstrated.

Key words: self-expression, creative speech self-expression, senior preschool age children, speech and creative activity, word of art.

E. С. ТРИФОНОВА

г. Николаев

РАЗВИТИЕ САМОВЫРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ В РЕЧЕТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье освещена сущность речетворческой деятельности; проанализированы понятия «самовыражение», «творческое самовыражение ребенка дошкольного возраста»; раскрыто значение ситуаций успеха в речевом развитии ребенка, для реализации которых были созданы условия по обеспечению внешней (использование музыки, репродукций картин, детских рисунков, художественных текстов, украинских народных игр), и возникновения внутренней мотивации (устойчивый интерес к развитию родной речи); проиллюстрированы примеры созданных детьми оригинальных рассказов и речевых презентаций, а также коммуникативно-игровых упражнений, влияющие на развитие умений и навыков осмысленной полноценной речи, которая возникает и существует в условиях естественного общения.

Ключевые слова: самовыражение, творческое речевое самовыражение, дети старшего дошкольного возраста, речетворческая деятельность, художественное слово.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2015